

Данко ШИПКА*

АУСТРОСЛАВИСТИЧКИ МАКРОМАНЕВРИ И МИКРОМАНЕВРИ У ПРВОМ ИЗДАЊУ ВУКОВОГ РЈЕЧНИКА¹

Сажетак: Аутор обрађује геополитичке аспекте првог издања Вуковог Рјечника обрађујући пажњу на макроманевре — широке наративе успостављања одређене идеологије и микроманевре — конкретна занатска рјешења којма се речени широки наративи утјеловљују. Показује се да је Аустрославизам у Вуковом Рјечнику само изузетачно директно присутан, а да је најчешће основа макро- и микроманевара нешто друго, али су донесена рјешења безизузетачно на линији Аустрославизма.

Кључне ријечи: *Аустрославизам, лексикографија, Вук Караџић, Јернеј Кошћар, макроманеври, микроманеври*

УВОД

У свом раду, гдје пореди Вуков и Линдеов рјечник, професор Вуковић бави се, између осталог, и тиме „са каквим претензијама су писана та два дјела“ (Вуковић, 1987: 45). Управо трагом тих разматрања полази и овај рад, остављајући Линдеа по страни и усредоточујући се на Вукове рјечнике, поглавито онај из 1818 (Караџић, 1818). У овом раду, Вуков Рјечник посматра се као производ одређених идеолошких настојања, а у склопу раније предложеног приступа односу лексикографије и друштва и унутар геостратешких и културних прилика времена у којем је настао. Стога ће у наредна

* Данко Шипка, професор Државног универзитета Аризоне (САД)

¹ Скупљање грађе за овај рад омогућила је стипендија Школе страних писмености и култура Државног универзитета Аризоне за истраживачки боравак у Бечу у јануару 2019.

два дијела рада бити представљен речени приступ, односно позадина, након чега ће бити анализирана грађа Вуковог Рјечника. Тако се овај рад уклапа у изузетно широку и разноврсну литературу о Вуковом дјелу уопште и његовим рјечницима посебно, ослањајући се при томе на критички интониране прилоге (за разлику од пригодничарских и славјеничких), које код нас најбоље опримијерује Селимовић (1967).

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Теоријски оквир који је у основи анализе у овом раду разложен је у Šipka (2019). Полазећи од комуникативног модела лексикографије (какву заступају, између осталих, Yong и Peng (2007), која рјечнике види као комуникацију састављача са корисницима и друштвом у цјелини, предложени теоријски оквир издваја макроманевре, широке наративе и друга дјеловања заснована на успостављању или одржавању одређених идеолошких усмјерења. Најприсутнија таква идеолошка усмјерења у описним рјечницима јесу успостављање нормативног ауторитета (у том смислу важно је разумјети разноврсност схватања овог класичног веберовског појма, чији добар преглед даје Huemer, 2013) и стварање националног јединства (појам нације схватамо, идући за Brubaker, 2004, који сам полази од класичне гелнеровске дефиниције, као процес, а не као стање — тако су онда и рјечници дио тог процеса). Наравно, макроманеври могу у конкретном случају обухватити и друге идеолошке елементе, нпр. промоцију одређеног друштвеног слоја, одређеног геостратешког усмјерења, одређеног културноумјетничког покрета, итд.

Ови широки наративи и дјеловања, а само објављивање рјечника, онаквог какав је, јесте њихов дио, претачу се у конкретном рјечничком тексту у микроманевре — конкретна лексикографска рјешења — записе у тексту предговора, избор једних и одбацивање других ријечи, примјену одређених употребних назнака, избор дефиницијских елемената, итд. Како макроманеври, тако и микроманеври, не могу бити у потпуности схваћени уколико немамо у виду конкретан контекст у коме се појављују, па ћу сада дати основне његове назнаке у средњој и југоисточној Европи прве половине деветнаестог вијека.

ГЕОСТРАТЕШКА И КУЛТУРНА ПОЗАДИНА

О језичкоисторијској сцени на којој ће се појавити Вук Караџић писано је много, а добар сажет преглед може се наћи код Павла Ивића у поглављу Осамнаести век (1699–1804) — језички плурализам на врхунцу (Ивић, 1998: 105–158). Већ у Ивићевом прегледу може се видјети да су, уз све остало, у тадашњи плурализам биле укључене и геостратешке игре, првенствено оне између Аустрије и Русије, о чему јасно говоре историчари, између осталих Јелавићи:

The people looked to her as the greatest Orthodox power; this feeling had been encouraged. In the Treaty of Kuchuk Kainardji of 1774 the base was laid for some sort of a claim to a religious protectorate, although in a very ambiguous form. Not only did the Balkan Christians expect aid from Russia, but important elements in Russian society were strongly attracted along both Orthodox and Slavic lines to the idea of giving assistance to the national movements. (Jelavich и Jelavich 1977: 22)

Although Russia was by treaty the protector power, Austria, France, and Britain were to play a role in Serbian affairs. Russian influence, though strong, was limited by the fact that the two lands were not contiguous. Adjacent Austria was in a more advantageous position. (Jelavich и Jelavich 1977: 53)

Први цитат показује ситуацију у осамнаестом, а други у првој половини деветнаестог вијека. Јасно видимо јачање аустријског и слабљење руског утицаја, све то упркос већинске воље. Уз све друге, добро познате и обрађене чиниоце културноисторијске позадине (потреба систематизације, модернизације, демократизације, итд. језичког израза), позадина појављивања Вукових макроманевара јесу геостратешке игре између Аустрије и Русије. На чисто културном плану, ове геостратешке игре пресликавају се у сучељавању Панславизма (више информација може се наћи у Kohn, 1960) и Аустрославизма (детаљније информације даје Moritsch, 1996)

АУСТРОСЛАВИСТИЧКИ МАКРОМАНЕВРИ

Много је написано о улози Јернеја Копитара у Вуковом раду. Пресудну Копитареву улогу биљежи још Pogačnik (1978: 105): „Gerade Kopitar dirigierte Vuk zur konkreten Reform der serbischen

Sprache und Orthographie, aller Wahrscheinlichkeit nach beeinflusste er auch seine Auswahl“ Копитареву улогу и аустрославистичке тенденције поменуте су и у класичном Поповићевом дјелу о Вуку. Поповић (1964: 70) пише: „Копитар је волео и ову постојећу — Метернихову Аустрију. Не само као чиновник но и из личног патриотизма и грађанског уверења, он се борио за њен културни процват и хтео је да прошири њен духовни и политички утицај на јужнословенско становништво на Балкану.“ У мору прилога о Вуку и Копитару (између осталих Butler, 1969, Добрашиновић, 1980, Ivić, 1981, Vodopivec, 1988; Krorej, 2013, итд.), овдје је за нас од најнепосреднијег интереса Бонацин рад о Вуку и Аустрославизму, гдје аутор, користећи различите оновремене документе показује аустрославистичку позадину Вуковог рада и закључује (понешто обазриво) о сапутништву ове идеологије и Вуковог рада: „Auf jeden Fall — und unabhängig von Vuks Wollen und Absichten — der Austroslavismus erwies sich als ein wichtiger Gefährte, der Vuk auf dem Weg zur Begründung der serbischen Literatursprache und damit zur Erringung der kulturellen Emanzipation seines Volkes begleitete.“ (Bonazza, 1988: 369). Исто се, мада не тако директно, може наћи и код Ивића: „Вукови потези који су српску културу удаљавали од руског утицаја и доприносили смањењу улоге православне цркве, били су у складу с Копитаровим политичким гледиштима.“ (Ивић, 1998: 181) и на многим другим мјестима (па и таквима типа Грчевић, 2009, гдје се ова чињеница упреже у ауторове националистичке интерпретације). Идући трагом поменутог Копитаревог аустрославистичког утицаја, овдје ћу се позабавити конкретним макроманеврима у којима је Аустрославизам могао имати улогу. Како сам напоменуо, два основна макроманевра које једнојезички рјечници проводе јесу успостављање ауторитета и националног јединства. Карацић свој ауторитет намеће императивом подударности писаног и говореног језика, који онда обезбјеђује разумљивост за сав народ, што онда уводи романтичарски фолкористички макроманевар. Кључни аргумент, који се провлачи кроз цјелокупно његово дјело јесте потреба уклањања недоследности славјаносербске писмености (уз посезање за агресивним тоном и формулацијама типа „правила бабе Смиљане“ — више о полемици са Видаковићем у Николић, 2009).

Несагласност писаног и говореног дио је опште недоследности. Јесте да романтичарска идеологија на културну сцену на велика врата уводи „народ“ (што се онда код нас, из чисто идеолошких разлога за „народне власти“ крајње некритички величало),

али то не значи да не може да постоји несагласност између говореног и писаног. Рецимо у Бечу, гдје је Вук дјеловао, писменост је, као и на другим њемачким говорним подручјима, нововисокоњемачка, а разговорни језик је један од говора баварског дијалекта. Између ова два језичка израза постоји огроман степен несагласности који иде до неразумијевања. Доследност, а самим тим и ауторитет онога ко досљедност предлаже, могао се успоставити и утврђивањем чврстих правила за славјаносербску писменост, а национално јединство у коначници је могло бити остварено доситејевским просвећивањем, довођењем писмености необразованим масама. У том случају ови макроманеври не би довели до одвајања од руске културе. Вук је, међутим, пошао оним путем којим је пошао, што је, ако већ није било резултат прорачунатог Копитаревог настојања и утицаја, оно свакако као резултанту имао оно чему је Аустрославизам тежио. Тако, кад макроманевре Вуковог рјечника сагледамо унутар предложеног приступа, можемо сасвим дати за право Бонаци и његовом помињањем схватању Аустрославизма као важног сапутника у Вуковом раду. Сљедеће битно питање је то како су ови макроманеври, широка идеолошка усмјерења, преточена у конкретна занатска рјешења у рјечнику. Тиме ћу се позабавити у наредном дијелу овог рада.

АУСТРОСЛАВИСТИЧКИ МИКРОМАНЕВРИ

Микроманеври могу да захвате практички све елементе рјечничке структуре, како сам показао у Širka (2019). Овдје ћу поћи по тим елементима тражећи евентуалне аустрославистичке микроманевре, конкретна занатска рјешења у рјечнику која могу бити повезана са Аустрославизмом.

Већ сам назив Рјечника прекида са дотадашњом словенском традицијом. Слично је и са избором лексике, о чему Ивић (1998: 185) пише сљедеће:

Карактеристично је да у Вуковом предговору и у граматици прикљученој уз речник има на стотине речи које у самом речнику нису наведене, таквих као *ілаіол*, *нарјечје*, *іредіовор*, *рјечник*, *својсїво*, *славенски*, или *дидлија*, *ірамайїка*, *дійлома*, *істїорија*, па и таквих као *изјавиїелни*, *класически*, *неіредјелен*, *објавленије*, које показују да се Вук још није био ослободио рускословенских наноса. Ријечи по-

писане у Рјечнику све припадају народном говору; Вук на-
мјерно није црпао из књига.

Сасвим јасно се види да су лексеме повезане са претходном сла-
вјаносербском традицијом биле плански изостављане из Рјечника
(мада их је аутор у свом идиолекту имао). Мада је основна мотива-
ција, како именована Рјечника, тако и лексичке селекције, највје-
роватније било успостављање сопственог ауторитета и промоције
на културноисторијској сцени, унутар романтичарске идеологије
схваћеног, народа, ови микроманеври, тиме што су чинили оштар
рез према досадашњој традицији а тиме и кидале везе с Русијом,
свакако су били пожељни из угла Аустрославизма. Овај радикал-
ни раскид са дотадашњом традицијом у лексичкој селекцији, како
је познато, унеколико је ублажен у другом издању Рјечника (Кара-
цић, 1852). Међутим, то издање долази након тога што је рез у од-
носу на претходну традицију већ извршен и након што је успио
— знаковита 1847. година са кључним књижевним дјелима унутар
Вуковог програма пада пет година прије појављивања овог изда-
ња. Исто тако, цијела идеолошка динамика тог издања увелико је
другачија због укључивања Ђуре Даничића.

И са избором писма којим је Рјечник наштампан је тако да је
у темељу микроманевра нешто друго, али су резултати на линији
Аустрославизма. Основни аргумент овдје је досљедност, али је ре-
зултат поново одвајање од славјаносербске традиције. Сам микро-
маневар детаљно је образложен у Предговору (Карацић, 1818: ix-xi)
уз закључак „да ће сваки паметан човек признати, да се Српски је-
зик Славенском ортографијом не може писати.“ (Карацић, 1818: v).
Наравно, аргументи које Карацић наводи о потреби подударности
фонолошког и графијског система нису нешто што је очигледно —
огроман број језика у свијету нема те подударности, укључујући
ту и неке словенске језике, па најнормалније задовољавају све оне
потребе којима служе. Микроманевар је првенствено у функцији
наметања сопственог ауторитета, али, поново, као резултату има
одвајање од славјаносербске традиције.

Предговор Рјечнику и иначе је у сличној функцији. У основи,
аутор успоставља свој ауторитет на основу тврдње о потреби једин-
ства говорног и писаног језика, ово јединство мотивише се надаље
императивом јединства народа. Директна резултанта таквог става
је афирмација нове буржоаске класе и одређена класна нивелиза-
ција, али је исто тако, да ли случајна или намјерена посљедица, и

одвајање од словенске традиције, на линији Аустрославизма. Ово се види из сљедећа три цитата у предговору.

Већ има близу иљада година како Србљи имају своја слова и писмо, а до данас још ни у каквој књизи немају правога свог језика! (Караџић, 1818: iii)

Ни једном списатељу није пало на ум, да барем за себе постави каквагођ правила у језику, и њи да се држи, него је писао сваки по својој вољи (како му се кад навр пера десило); тако, као да наш језик (осим свију језика на овом свијету) никакви правила нема! (Караџић, 1818: v)

Понајвише наши књижевника и веће госпoде Српске по Мађарској кажу, да је Славенски језик (што имамо данас на њему библију и остале црквене књиге) прави Српски језик, а овај, што њим говори народ (и они), да је само свињарски и говедарски језик и да је покварен од првога. (Караџић, 1818: v)

Оваква стратегија провлачи се и кроз рјечничке дефиниције. Тако, на примјер, под одредницом *школа*, која у стилу романтичарске лексикографије садржи обимне енциклопедијске информације, стоји, између осталoга и ово:

А у Сријему, у Бачкој и у Банату, има сад у сваком селу школа, и учитељима свуда плаћа општина; али се науке слабо разликују од оније у Србији: и овђе још уче ђеца чатити из славенскога часловца и из пслатира (које не разумију сви ни директори, а камо ли учитељи и ђаци); и то је и овђе још (готово) сва Српска књига. (Караџић, 1818: 920)

Евентуално знаковито може бити и то да се са *Рус* упућује на *Москов*, са *Русија* на *Московска*, са *Рускијски* на *Московски* (Караџић, 1818: 735), а да се онда под *М* даје низ одредница: *Москов*, *Московија*, *Московиџи*, *Московиџисе*, *Московљев*, *Московљење*, *Московска*, *Московски* — ово посљедње са значењем 'руски' (Караџић, 1818: 413).

Елеменат рјечничке микроструктуре, који је био отворено и директно аустрославистички, јесу њемачки и латински еквиваленти. Чисто теоријски, ако је постојала потреба да се замијени словенска традиција, онда би било логично да ти еквиваленти буду славјано-србски. Тиме што су еквиваленти били на њемачком и латинском, рјечник се директно уклопио у аустрославистичку традицију и тиме да је српску грађу препоручио аустријском културном кругу и тиме да је Србима створио мост према том културном кругу. Ово је

била и најпрепознатљивија Копитарова интервенција у текст рјечника, што потврђује и сам Караџић у Предговору:

Што се тиче овђе Њемачкога и Латинског језика, о том сам радио са Г. Копитаром, ћ. к. дворским библитекаром (Караџић, 1818: viii).

И граматичке етикете дају се латинским скраћеницама, нпр. *f.*, *m.*, *n.*, *v.*, *pf.*, *impf.*, итд., мада у овом случају то може значити општеприхваћену конвенцију прије него аустрославистички маневар.

ЗАКЉУЧАК

На крају се треба вратити цитираној тврдњи Серђа Бонаце, вјероватно најеминентнијег стручњака за Копитарево дјело, о сапутништву Вука и Аустрославизма (Bonazza, 1988: 369). Анализа макро и микроманевара у Вуковом Рјечнику показала је да су ови маневри врло ријетко директни (тако је једино у случају њемачких и латинских еквивалената), а најчешће такви да је основни механизам маневра нешто друго (успостављање ауторитета, јединства, итд.) али да безизузетачно, резултат бива на линији Аустрославизма. Тако онда, слажући се у принципу са Бонациним ставом, могу додати да је Аустрославизам заправо резултанта Вукових маневара. Практички сва кључна рјешења била су на линији Аустрославизма и доприносила одвајању Срба од словенске традиције. Копитарева мотивација у том смислу несумњива је, али ваља напоменути да је изградња јачих политичких и економских веза с Аустријом била дугорочна оријентација Милоша Обреновића, с којим је Караџић био тијесно повезан. Након више од два вијека тешко је, заправо и немогуће, просуђивати колико је у свему томе било политичке намјере а колико су се ствари једноставно поклопиле. Оно што је важно јесте потреба да се увиди сва комплексност друштвеноисторијске и културне позадине појављивања Вуковог Рјечника и његовог дјеловања у том окружењу. Након година пригодицарства и идолопоклонства Вуку Караџићу, требало би се вратити оним идејама које смо годинама налазили код понеког страног слависте и које је брилијантно заступао Меша Селимовић, остајући деценијама практички прешућен. Једно занимљиво питање, овдје ћу га навести као узгредицу, јесте каква је данас интерпретација геостратешке улоге Вуковог Рјечника. Ово питање је комплексно и сигурно заслужује помну и темељиту анализу, а као први корак у том смјеру, поставио сам половином марта 2019. анкету на групи

Наш језик (која у великој мјери окупља србисте, махом наставнике) на Фејсбуку са питањем *Геололиички, издавање Вуковој Српској рјечника 1818. и његово прекидање са дошаташњом славјаносербском традицијом било је у функцији...* Понуђене су три могућности а одговори су били распоређени овако: *Осамостаљивања српске нације* — 56 одговора (45%), *Једнако замјене руској уишицаја аустријским и осамостаљивања српске нације* — 53 одговора (42%), *Замјене руској уишицаја аустријским* — 16 одговора (13%). Видимо, дакле, да интерпретација улоге Рјечника није тако једнозначна како би се на основу његове фетишизације у образовном систему могло претпоставити. Разлози овоме могу бити вишеструки, од тога да се у настави историје стварима прилазило на више критички начин до тога да су тадашње геостратешке игре веома сличне онима којима данас свједочимо, па су тако доступне у свијести испитаника. Наравно, како је већ речено, сама рецепција Рјечника данас заслужује обимно и темељно засебно истраживање.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Bonazza, Sergio. 1988. Vuk Stef. Karadžić und der Austroslavismus. *Europa orientalis* 7, pp. 361–371.
- [2] Brubaker, Rogers. 2004. *Ethnicity Without Groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- [3] Butler, Thomas. 1969. Jernej Kopitar's Role in the Serbian Language Controversy. *The Slavic and East European Journal*, Vol. 13, No. 4 (Winter, 1969), pp. 479–488
- [4] Добрашиновић, Голуб. 1980. *Копитар и Вук*. Тршић: Вуков сабор.
- [5] Grčević, Mario. 2009. Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme. *Filologija*, 53(2009), 1–53.
- [6] Huemer, Michael. 2013. *The Problem of Political Authority: An Examination of the Right to Coerce and the Duty to Obey*. New York: Palgrave Macmillan.
- [7] Ivić, Pavle. 1981. Kopitarov uticaj na Vuka Karadžića i razvoj Vukovih stavova. *Slavistična revija*, 29/2, str. 149–157.
- [8] Ивић, Павле. 1998. *Прејед историје српској језика*. Целокупна дела, књига 8, Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића
- [9] Jelavich, Charles and Barbara Jelavich. 1977. *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*. Seattle and London: Washington University Press.
- [10] Караџић, Вук Стефановић. 1818. *Српски рјечник*. Беч: Јерменски манастир.
- [11] Караџић, Вук Стефановић. 1852. *Српски рјечник*. Беч: Јерменски манастир.
- [12] Kohn, Hans. 1960. *Pan-Slavism. Its History and Ideology*. Second revised edition. New York: Vintage books.

- [13] Kropelj, Monika. 2013. The Cooperation of Grimm Brothers, Jernej Kopitar and Vuk Karadžić. *Studia mythologica slavistica* XVI, pp. 215–231.
- [14] Moritsch, Andreas (Hrgs.). 1996. *Der Austroslavismus. Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*. Wien: Böhlau.
- [15] Николић, Ненад. 2007. Полемика Вука и Видаковића — рат култура. Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LV (2007), св. 3; стр. 477–510.
- [16] Pogačnik, Jože. 1978. *Bartholomäus Kopitar. Leben und Werk*. München: Rudolf Trofenik.
- [17] Поповић, Миодраг. 1964. *Вук Стеф. Караџић*. Београд: Нолит.
- [18] Селимовић, Меша. 1967. *За и против Вука*. Београд: БИГЗ.
- [19] Šipka, Danko. 2019. *Lexical Layers of Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [20] Vodopivec, Peter. 1988. Jernej Kopitar entre l'Autriche, Vuk et les Slovènes Toma, P.-L. (ed.) *Vuk Stef. Karadžić*. Actes du Colloque international tenu à la Sorbonne les 5 et 6 octobre 1987. — Paris: Université de Paris — Sorbonne, pp. 99–104.
- [21] Вуковић, Ненад. 1987. *Вук Стеф. Караџић и Самуел Богумил Линде у: Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу, Институт за језик и књижевност, Сарајево*, стр. 45–51.
- [22] Yong, Heming Peng, Jing. 2007. *Bilingual Lexicography from a Communicative Perspective*. Amsterdam: John Benjamins.

Danko ŠIPKA

AUSTRO-SLAVIC MACRO AND MICRO MANEUVERS IN 1818 SERBIAN
DICTIONARY BY VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ

Summary

The author discusses the first edition against the backdrop of geostrategic games between Austrian Empire, and its ideology of Austro-Slavism, and Russian Empire, and its ideology of Pan-Slavism. Both macro maneuvers, broad ideological narratives, and micro maneuvers, concrete lexicographic solutions which embody the aforementioned narratives are addressed. It turns out that Austro-Slavism was present directly only in rare occasions. Much more often, the maneuvers were motivated by other considerations, but practically each solution was aligned with Austro-Slavism. All this points to the need of a more nuanced interpretation of this dictionary on cultural and political scene of the time.